

UDK 811.163.1'36–124

Vanda Babič

Filozofska fakulteta v Ljubljani

MATEJ SOVIČ IN OHRANJENI ROKOPIS NJEGOVEGA LATINSKEGA
PREVODA SLOVNICE MELETIJA SMOTRICKEGA (1619) IZ LETA 1773
V ROKOPISNI ZBIRKI NUK LJUBLJANA

Avtorica v svojem članku predstavlja del Zoisove zapuščine v Rokopisnem oddelku NUK v Ljubljani, tri med seboj povezane rokopisne enote: Sovičev latinski prevod slovnice *Грамматикѣ Славенскиѣ правилное Свѣтагма* Meletija Smotrickega (1619) iz leta 1773 in dva fascikla s korespondenco Mateja Soviča z Italijanom Albertom Fortisom. Pri prvi, najpomembnejši rokopisni enoti – latinskem prevodu in prepisu starocerkvenoslovanskega besedila, avtorica ugotavlja povezanost Sovičevega dela s prvo izdajo cerkvenoslovanske slovnice iz leta 1619 oziroma s popravljenom moskovsko izdajo iste slovnice iz leta 1648.

The author surveys a part of Zois's papers in the Manuscript Section of the National and University Library in Ljubljana, i.e., three interrelated manuscripts: Sovič's Latin translation of Meletij Smotrickij's grammar *Грамматикѣ Славенскиѣ правилное Свѣтагма* (1619) of 1773 and two fascicles of Sovič's correspondence with the Italian Alberto Fortis. In the first, most important, manuscript – the Latin translation and transcription of the Old Church Slavic text – the author finds a connection with the first edition of the Old Church Slavic grammar of 1619 or, rather, with the revised Moscow version of the grammar from 1648.

Ključne besede: Matej Sovič, prepis in latinski prevod slovnice Smotrickega, korespondenca med M. Sovičem in A. Fortisom, prva, jugozahodnoruska, izdaja (1619) in druga, moskovska, izdaja (1648) slovnice M. Smotrickega

Key words: Matej Sovič; transcription and translation of Smotrickij's Grammar; correspondence between M. Sovič and A. Fortis; first, South-Western-Russian, edition (1619) and second, Moscow, edition (1648) of M. Smotrickij's grammar

V Rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK) v Ljubljani se kot del zapuščine Žige Zoisa hranijo tri, vsebinsko povezane, rokopisne enote iz druge polovice 18. stoletja, ki jih uokvirja ime Mateja Soviča, hrvaškega duhovnika, prevajalca in pomočnika pri izdajanju hrvaških glagolskih knjig v Rimu.

Med njimi je osrednja in najpomembnejša enota edini primerek Sovičevega latinskega prevoda slovnice Meletija Smotrickega *Грамматикѣ славѣнскиѣ правилное свѣтагма* (1619) in hkrati njen prepis iz leta 1773.¹ Dobro ohranjena knjiga, s signaturo *Ms 165*,

¹ Na Sovičev prevod slovnice me je med pisanjem magistrske naloge opozorila mentorica dr. Aleksandra Derganc. S prevodom oziroma s prepisom slovnice sva se začeli skupaj ukvarjati konec leta 2006, med preučevanjem in ponovnim iskanjem besedila pa se je izkazalo, da so s slovnico Smotrickega povezane kar tri samostojne rokopisne enote (poleg samega latinskega prevoda še dve), problematika vseh treh pa je precej kompleksna (poleg tega se v besedilih in pismih v fasciklih ob slovanskem izmenjujeta še latinski in italijanski jezik), zato smo na Oddelku za slavistiko FF v Ljubljani oblikovali ožjo raziskovalno skupino treh raziskovalcev (Aleksandra Derganc, Vanda Babič, Robert Grošelj), z namenom, da fascikle strokovno preučimo, raziskave pa ob načrtovani faksimilni izdaji Sovičevega prevoda posredujemo širši slavistični javnosti. Ob tej priliki se obema soraziskovalcema prisrčno zahvaljujem: dr. Aleksandri Derganc za korektno

je v trdi vezavi (velikosti približno A4 formata, višine 28 cm, širine 20,5 cm in debeline 3,7 cm), na njenem hrbtnišču je zapis: M: S: / GRAM. SLAU. / SMOTRISKY / 1619 / SOVICH / 1773.² Knjiga obsega 255 strani.

Z omenjeno knjigo sta vsebinsko tesno povezana dva fascikla s signaturama *Ms 185* in *Ms 353*.³ *Vsebina prvega* fascikla (*Ms 185*) je v rdeči mapi shranjena knjiga trde vezave, višine 29 cm, širine 21 cm in debeline 2 cm. Je dobro ohranjena, rahlo načeto, odlepljeno je samo njeno hrbtnišče. Knjiga je zelo raznovrstna, saj so v njej speta pisma različnih avtorjev in drugi sestavki iz zapuščine Mateja Savića. Listi v knjigi so zato po obliki in obsegu zelo različni: večina med njimi je velikosti 28 x 20 cm, vmes pa je vpelih po več sklopov z listi manjših formatov. V fasciklu je skupno 92 listov. *Drugi* fascikel (*Ms 353*) je enovitejši, sestavlja ga 40 prepognjenih pol (višine 34 cm in širine 42 cm), ki skupaj tako tvorijo 80 listov celote (širine 21 cm).

Matej Savić in njegov latinski prevod slovnice Meletija Smotrickega

V vseh treh rokopisnih enotah so shranjena različna besedila iz zapuščine hrvaškega duhovnika in prevajalca Mateja Savića (Peterburg, začetek 18. stoletja – Osor, 1774). Njegovo življenje in delo je bilo že od samega začetka vseskozi tesno povezano z Matejem Karamanom (1700 – 1771), izdajateljem vzhodnoslovaniziranih izdaj hrvaških liturgičnih knjig v Rimu, s katerim je prijateljaval od mladih nog. Z njim je tudi delil svoje prepričanje, da je vzhodnoslovanska redakcija cerkvene slovanščine prvotna, najčistejša in najbolje ohranjena različica slovanskega jezika in bi kot taka morala postati knjižni jezik južnih Slovanov.⁴ V tem duhu sta ustvarila tudi svoji najpomembnejši deli *Missale romanum slavonico idiomate – Missalь rimskij slavenskij jazykomь* iz leta 1741 in posthumno izdan *Breviarium romanum slavonico idiomate – Časoslovь rimskij slavenskij jazykomь* iz leta 1791 (izdajo je za tisk ponovno pripravil rabski škof Ivan Petar Gocinić).⁵

Savićevo najpomembnejše samostojno delo je latinski prevod slovnice Meletija Smotrickega (*Grammatika Slavenskaja Meletia Smotriskago – Grammatica Slavoni-*

in plodno sodelovanje, Robertu Grošlju pa za pomoč pri razumevanju vseh zapisov v italijanščini. Hkrati poudarjam, da v članku podajam najosnovnejše ugotovitve dosedanjih preučevanj, ki bodo svojo pravo relevantnost pridobile s poglobljenimi preučevanji omenjene raziskovalne skupine.

² V Katalogu Rokopisne zbirke je vpisana pod geslom *Savić Matej* (Katalog rokopisov ... 1980: 25).

³ Obe enoti sta v katalogu Rokopisne zbirke vpisani pod geslom *Smotricki Meletij*, čeprav bi bilo verjetno bolje tudi njiju uvrstiti pod prvim geslom (*Savić Matej*), saj njuna vsebina ni tesno povezana s poimenovanim ukrajinskim uniatom, avtorjem obsežne slovnice cerkvene slovanščine na vzhodnoslovanjskih tleh (Katalog rokopisov ... 1980: 30 in 72–73). V prvi enoti je resda na začetku navedeno ime Meletija Smotrickega v cerkvenoslovanskem oziroma latinskem naslovu slovnice, vendar njegove slovnice v samem delu ni; druga vsebuje delni prepis slovnice, vendar samo latinskega prevoda, ki je Savićevo delo, ne vsebuje pa prepisa slovnice Smotrickega v cerkveni slovanščini.

⁴ Kritika pomanjkljivega poznavanja »cerkvene slovanščine« med glagoljaši v Dalmaciji je Savićevo delo *Riflessioni sull' ignoranza della lingua slava letterale in Dalmazia*, ki je izšla posthumno 1787 v Benetkah v redakciji Radoša A. M. Vitturija.

⁵ O delu in življenju obeh hrvaških izdajateljev glagolskih liturgičnih knjig glej v: Strohal 1982: 43, Enciklopedija Jugoslavije 5 1962: 201, in 7 1968: 436, Jagić 1913: 51, Jagić 1910: 40, Radonić 1949: 72–73, Radonić 1950: 607–608, Stojković 1930: 120–131 in Babić 2000: 42–46 in 50–53.

ca Meleiti Smotriski), ki jo je prevedel leta 1756 za slušatelje cerkvenoslovanskega jezika v Karamanovem glagolskem kolegiju (*Collegium illyricum*) v Zadru in Omišlju (... Грамматика съ Божією поміцию совершихомъ, юже Ἰλλυρїческоу народѣу пѣть въ разсмѣненїе ветха(г)у яззыка Славѣнскагу изравнѣетса ...; *Ms 165*: 226b). Za tisk jo je uredil šele leto dni pred smrtjo (1773),⁶ vendar je dokončno ostala samo v rokopisu kot del Zoisove zapuščine v ljubljanski knjižnici (EJ 7, 1968: 436; Strohal 1982: 16 in 43).⁷

Kratka predstavitev vsebine in pisav v rokopisnih enotah⁸

Prvo rokopisno enoto (*Ms 165*) vsebinsko zaokrožata dve samostojni poglavji. Na prvih dvaintridesetih straneh knjige je z drobno, čitljivo in vezano pisavo izpisan Sovičev latinski uvod *Lectori Dalmatae / Matthaueuf Sovich Cathedralis Ecclesiae / Auxerensis Archidiaconuf* z začetnim besedilom *Et tibi, amice Lector, in lucem prodit Opuf, quod haud parum a nostra Dalmata Natione desiderabatur ...*⁹ Listi z uvodom (velikosti 27 x 18 cm; besedilo višine 25 cm in širine 14,5 cm) so za centimeter v višino in 2 cm v širino manjši od listov v samem slovničnem delu, kjer zunanje meje besedila tvorijo enak pravokotnik kot robovi listov v uvodu.¹⁰ Neposredno za uvodom sledi (samo) na *verso* straneh (velikosti 27 x 18 cm) Sovičev latinski prevod slovnice cerkvene slovanščine Meletija Smotrickega iz leta 1619.¹¹ Besedilo slovničnega dela poteka v dveh stolpcih širine približno 8,5 cm, saj slovnica vzporedno podaja tako izvorno besedilo v cerkveni slovanščini (levi stolpec) kot latinski prevod (desni stolpec). Izjema v zapisu so cerkvenoslovanski primeri (grafemov, sklanjatvenih, spregatvenih zgledeov itn.), ki so zapisani samo po enkrat (cerkvenoslovanskemu zgledu takoj sledi latinski prevod, npr. οὐρανός / erudio : οὐρανός / cedo locum ...) in razvrščeni čez celotno stran v nepretrgani verigi, tako da prekinjajo sicer uravnoteženo obliko dveh podolgovatih, navpičnih pravokotnikov. Pisava je tako kot v latinskem uvodu čitljiva in jasna, vendar tokrat izpisana s tiskanimi črkami, tako v cirilskem kot latinskem delu.

Nedvomno je celotno knjigo pisal isti človek, vendar je iz primerjave tega rokopisa s Sovičevimi pismi Albertu Fortisu med leti 1770–1773 (shranjenimi v fasciklu *Ms 185*) jasno, da to ni bil Matej Sovič. Nenazadnje je ljubljanski primerek iz leta 1773 vendarle samo prepis Sovičevega originala iz 1756, zato je povsem verjetno, da ga je, sicer pod budnim očesom samega Mateja Soviča, sedemnajst let kasneje kot osnutek za natis ustvaril nekdo drug, ki je bil prav tako večč lepopisa in pisanja latinskega in

⁶ V Zoisovi zapuščini v NUK v Ljubljani se nahaja samo primerek rokopisa Sovičevega latinskega prevoda slovnice Meletija Smotrickega (1619) iz leta 1773. Predvidevamo lahko, da je to prepis originalnega prevoda iz 1756.

⁷ Matej Sovič je prijateljaval tudi z Italijanom Albertom Fortisom, s katerim si je dopisoval in razglabljal o slovanskih jezikovnih vprašanjih. Zanj je v cirilico prepisal Hasanaginico in tako pripomogel k prodoru ljudske pesmi v svetovno književnost.

⁸ Obširnejši opis rokopisnih enot in razvrstitev njihove vsebine glej v: Babič 2007: 147–167.

⁹ Ob zgorjem levem kotu prve strani Sovičevega latinskega uvoda k slovnici (rokopisna enota *Ms 165*) je droben pripis neznanega avtorja v dveh vrsticah: *Praefazione della Gram/matica Illyrica del Sovich*.

¹⁰ To nas spodbuja k mnenju, da je uvod nastal ločeno od prevoda in je bil k slovničnemu delu priključen naknadno, čeprav je pisava v uvodu ista kot v slovničnem delu knjige.

¹¹ V Katalogu Rokopisne zbirke NUK (1980: 25) na straneh 1b–226b.

slovenskega besedila.¹² Ni pa znano, ali je bil v Sovičevem originalu (1756) tudi njegov latinski uvod.

Vsebinska *fascikla Ms 185* je od vseh treh rokopisnih enot najraznovrstnejša, tudi različnih pisav je v tej knjigi neprimerno več kot v ostalih dveh (najmanj trinajst, med njimi so tri znane: rokopis Mateja Soviča, Alberta Fortisa in Mateja Karamana). Predvsem pa se ta fascikel odlikuje po tem, da so samo v njem shranjena originalna besedila iz Sovičeve zapuščine. V ostalih dveh rokopisnih enotah gre namreč le za prepise bodisi besedil iz omenjenega fascikla ali iz drugih predlog (npr. Sovičevega originala iz leta 1756). Edina izjema je izvorno besedilo Blaža Kumerdeja v fasciklu *Ms 353*.

Na prvi strani fascikla (takoj za notranjo platnico) je originalen, s Sovičevim rokopisom, izpisan naslov latinskega prevoda slovnice M. Smotrickega v cirilici: ГРАММАТИКА СЛАВЕНСКАЯ МЕЛЕТІА СМОТРИСКАГО МОНАХА РУССКАГО ... ВО ВІЛНѢ ДРУГОГО ИЗДАВАНІА НЫНѢ МАТФЕЕМЪ СОВИЧЕМЪ ЦРЕСНИНОМЪ АРХІДІАКОНОМЪ ОБОРСКИМЪ ЛАТИНСКИ ПРЕВЕДЕНА ... in v latinici: *Grammatika slavonica Meletii Smotriski Monachi Rutheni ... Vilnae 1619 edita, nunc a Mattheo Sovich Chersensi Archidiacono Auxerensi Latinè explanata ...* Naslov je v celoti naveden samo v tem fasciklu (v *Ms 353* npr. najdemo samo prepis latinskega dela naslova, ne pa tudi cerkvenoslovenskega). Zanimivo je, da naslova ni v rokopisni enoti *Ms 165*, saj bi ob celotni slovnici oziroma latinskem prevodu le-te pričakovali tudi popoln naslov. Vendar pa v tej knjigi naslovne strani ni, slovnični del knjige pa se začne »skromno«: СЛАВЕНСКАЯ ГРАММАТИКИ КНИГА ПЕРВАЯ.

Za naslovom sledi Sovičev latinski uvod *Lectori Dalmatae / Matthaеuf Sovich Cathedralis Ecclesiae / Auxeren. Archidiaconuf*. To je edino skupno besedilo vseh treh rokopisnih enot; original je shranjen samo v fasciklu *Ms 185*, saj sta uvoda pred slovnico (*Ms 165*) in v fasciklu *Ms 353* le prepisa osnovnega besedila iz omenjenega fascikla.¹³ Besedilo je v vsaki enoti pisala različna roka (Sovičeva v *Ms 185*). Naslednji sestavek v fasciklu je v katalogu Rokopisne zbirke (1980: 30) zabeležen kot *Alfabeto Slavo*, v njem pa je na borih treh straneh v zgoščeni obliki predstavljenih šest različic slovenskih črkopisov (hrvaška glagolica, tri cirilice – *Cirilliano usuale*, *Serviano antico* in *Serviano*, okrogla glagolica iz Assemanijevega evangelija in majuskula hrvaške glagolice senjske tiskarne) in črkovni nizi iz različnih ohranjenih spomenikov. Poimenovanja pisav in spremno besedilo k njim (verjetno pa tudi vse navedene črkopise) je pisala ista roka kot sam naslov in latinski uvod (po vsej verjetnosti Sovičeva). Neposredno pred bogato korespondenco so v knjigo vpeti trije listi, po dolžini in širini različne velikosti, a s podobno vsebino: na vsakem izmed njih je izrisan/izpisan po en zapis v neznani pisavi in kratko pojasnilo v italijanščini o tem, kje se posamezen zapis nahaja (npr. prvi v Prologu, 150 milj od Zadra po kopnem, drugi verjetno na Lošinju itn.), oziroma kratka notica o značilnostih predstavljene pisave. Pisava italijanskih

¹² Matej Sovič je leta 1773 štel že (okrog) častitljivih sedemdeset let. Predpostavljamo lahko, da bi mu lepopisno pisanje takega obsežnega besedila verjetno predstavljalo velik napor.

¹³ Celotna vsebina latinskega uvoda v fasciklu *Ms 185* obsega 39 strani, v latinskem prevodu slovnice (*Ms 165*) 32 strani, najmanj (21 strani) pa v fasciklu *Ms 353* (opazna značilnost prepisov v tem fasciklu je izpuščanje vseh cerkvenoslovenskih primerov /zapisanih v cirilici/; izjema od tega pravila je samo nedokončani prepis latinskega dela slovnice iz rokopisne enote *Ms 165*, v katerem so zapisani tudi cirilski primeri iz originala).

pojasnil je bodisi Fortisova – na prvem listu (zapis v neznani pisavi s te strani je npr. izpisan tudi v njegovem pismu Soviču z dne, 10. avgusta 1773), bodisi Sovičeva – na tretjem listu in morda prva vrstica pojasnila na drugem (medtem ko je rokopis druge vrstice neznan).

Sledi obsežna korespondenca, v kateri je ohranjenih deset pisem v italijanščini: sedem Sovičevih Albertu Fortisu, napisanih med leti 1770 in 1773 (dve pismi sta brez podpisa), eno Fortisovo Mateju Soviču iz leta 1773 ter dve pismi Mateja Karamana: prvo je naslovljeno na M. Foscarinija, drugo pa je samo Karamanov prepis pisma Gabriela Palkovicha (obe pismi sta datirani z letom 1754). Prijetno popestritev celotnega fascikla predstavlja zapis, na žalost samo ene strani Hasanaginice v cirilici (v knjigo je umeščena pred zadnje, nedokončano Sovičevo pismo, v katerem avtor pisma podaja razlago problematike jezika te balade). Zapisana je v ljudskem jeziku, vendar pa v pravopisu vzhodnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine.¹⁴ Napisal jo je isti prepisovalec kot celotno rokopisno enoto *Ms 165* (vendar ne Sovič).

Proti koncu fascikla *Ms 185* so vpeti štiri listi: vsi nekoliko manjši od ostalih, višine 23 cm in širine 17 cm. Naslov razdelka je *Voci illiriche* in je poskus slovarja hrvaških besed v razmerju do angleških, italijanskih, latinskih in grških (razdelek obsega 7 strani). Pregledovalcu slovarja je kmalu jasno, da je v njem poskusna, neizčiščena različica slovarja (morda je najprimernejša oznaka *začetni osnutek slovarja*), saj je črkopis na teh listih neugleden in nečitljiv, veliko je popravkov, gesla še zdaleč niso prevedena v vse našteje jezike itn. Po pisavi sodeč sta avtorja razdelka dva; različni pisavi oblikujeta dve zaključeni enoti slovarja: prva roka je pisala besedne primere z ustreznicami v različnih jezikih na prvih treh straneh, druga pa je oblikovala besedilo na preostalih štirih straneh razdelka, kjer so poleg samih prevedenih besed navedeni tudi primeri njihove rabe.

Zadnji popisani strani v fasciklu *Ms 185* sta vsebinsko povezani; na obeh je namreč izpisana krška različica istroromunskega Očenaša.¹⁵ Na prvi strani je najverjetneje izpisana prvotna verzija tega besedila: *Çiaççe nosstru, carle jesti in Çer, svetase nume attev ...* (Pod vsako od šestih vrstic z istroromunskim besedilom je z isto pisavo predstavljena latinska različica *Pater noster, qui es in Coelis ...*, na dnu celotnega besedila pa še kratek slovarček latinsko – istroromunskih ustreznice). Drugi zapis z naslovom *Pater noster in dialetto Poglizano dell' Isola di Veglia* sln. Očenaš v poljiškem narečju z otoka Krka je petvrstični, pravopisno nekoliko popravljen, prepis istroromunskega Očenaša s prejšnje strani (pisava prepisa je ista kot na prvih treh straneh razdelka *Voci illiriche*, naslov pa je, verjetno kasneje, izpisal sam Alberto Fortis).¹⁶ Obe različici Očenaša z latinskim prevodom in s seznamom latinsko – istroromunskih besed sta najstarejša do sedaj znana zapisa krškoromunskega besedila (Muljačić 1976: 53–54).

¹⁴ Celoten prepis edine strani Hasanaginice v fasciklu *Ms 185* in Fortisova različica v latinici iz leta 1774 sta podana v: Babič 2007: 160–161.

¹⁵ Za namig na istroromunsko različico Očenaša in Muljačičev članek se zahvaljujem Robertu Grošlju.

¹⁶ Obe različici Očenaša sta navedeni v: Muljačić 1976: 54–55. Pisavi obeh Očenašev sta različni, nobena pa ni niti Fortisova, niti Sovičeva. To potrjuje tudi Željko Muljačić, ki meni, da je prvo različico, pri kateri je oblika črk debela, pravopis pa nedosleden, na prošnjo M. Soviča ali A. Fortisa (skupaj z latinskim prevodom in s slovarčkom) zapisal bodisi kak vaški župnik ali drug človek, ki je bil več pisanja. In tako se je ohranilo besedilo v tem »eksotičnem« narečju (Muljačić 1976: 53).

Fascikel *Ms 185* se zaključuje z osemvrstičnim zapisom v francoščini (na zadnji strani, za drugim istroromunskim Očenašem): *Le premier jour de May les garçons amoureux ont la coutume de planter / avant le lever du Soleil dans les petites places de la ville ...* neznanega avtorja.

Fascikel *Ms 353* so zaznamovale tri pisave, med njimi je znana samo prva in sicer rokopis Blaža Kumerdeja¹⁷ v besedilu *Praefatio Editoris Ad Lectores Slavos*, ki je edini izvorni rokopisni izdelek v tem fasciklu. Zapis je droben in težko berljiv, v besedilu, ki je razporejeno samo na desni polovici strani (na levi so izpisani popravki oziroma dodatki k osnovnemu tekstu), pa je ogromno napak, popravkov in črtanj. Preostala besedila v fasciklu sta ustvarila dva neznan prepisovalca, njuna rokopisa ločujeta preostalo vsebino fascikla glede na izvorno predlogo na dve zaključeni enoti:

- prvi prepisovalec je ustvaril latinski uvod *Lectori Dalmatae / Mattheuf Sovich Cathedralis Ecclesiae / Auxeren. Archidiaconuf* in vsa preostala besedila iz fascikla *Ms 185*: latinski naslov Sovičevega prevoda slovnice M. Smotrickega (pred latinskim uvodom), kratka pojasnila v italijanščini k zapisom v neznanih pisavah in štiri pisma v italijanščini iz korespondence med Matejem Sovičem in Albertom Fortisom (pisma si sledijo v enakem vrstnem redu kot v fasciklu *Ms 185*; zadnje pismo ni dokončano, napisano je samo do *Impropriae omnes ...* na sedmi strani pisma v fasciklu *Ms 185*);
- izdelek drugega prepisovalca je zadnje besedilo v fasciklu – Sovičev latinski prevod vzhodnoslovanske slovnice iz rokopisne enote *Ms 165* (pri tem je potrebno poudariti, da rokopis slovničnega dela v *Ms 353* in *Ms 165* ni isti); prevod ni prepisan v celoti, ampak samo do sredine 88. strani.

Omeniti moram, da sta prepisovalca iz izvornikov prepisala izključno latinski oziroma italijanski del besedila (tako je iz *Ms 185* prepisan samo latinski naslov prevoda slovnice, ne pa tudi cerkvenoslovanski; podani so samo komentarji k zapisom iz izvornika, samih zapisov neznanih pisav pa ni; prav tako v prvem, tretjem in četrtem pismu korespondence niso izpisani primeri različnih pisav, bodisi cirilskih, glagolskih ali neznanih črkopisov; na vseh teh mestih je v besedilih prazen prostor); prepisan je tudi samo Sovičev latinski prevod slovnice (ne pa tudi cerkvenoslovansko besedilo), vendar tokrat za razliko od predhodnih besedil z vsemi cerkvenoslovanskimi primeri v slovnici.

¹⁷ Kumerdejevi sta tudi dve opombi v zadnjem razdelku fascikla – v prepisu Sovičevega prevoda slovnice, prva (na drugi strani) je prepisana opomba (o problematiki zapisa grafema *m / t*) iz predloge v *Ms 165* (2b), druga je izvorna Kumerdejeva: ob robu tretje strani navaja tri cirilske primere z latinskimi ustreznici (*чѣсть densus, чѣсть pars, крѣзь tectum*) iz slovnice Smotrickega, ki jih Sovič (v *Ms 165*) ni uvrstil v svoje besedilo (preostali manjkajoči primeri iz slovnice Smotrickega so s Kumerdejevo pisavo pripisani kar nad tretjo vrstico v samem besedilu).

Značilnosti Sovičevega prevoda slovnice Meletija Smotrickega¹⁸ ter povezanost prepisa vzhodnoslovanske slovnice z njeno prvo (1619) ziroma drugo izdajo (1648)¹⁹

Latinski prevod slovnice je, tako kot sam izvornik, obsežno delo in zaobjema celotno slovnico Meletija Smotrickega. Tudi v Sovičevem delu si osnovni sestavni deli slovnice sledijo v enakem vrstnem redu kot v vzhodnoslovanskem originalu: pravopis (ὄρθογραφία), oblikoslovje (ἑτυμολογία), skladnja (σύνταξις) in prozodija (προσῳδία); v sklopu zadnjega poglavja je na koncu slovnice dodano še krajše poglavje o metriki (ὡς ἐτέπνευξ ἑτήχουτῶρνια μέτροι). Štiri glavna poglavja je Sovič naslovil s книга первая, вторая, третия и четвертая (latinsko *Liber Primus, Secundus* ...), posamezne razdelke v njih pa za razliko od Smotrickega na podpoglavja, imenovana глава д, б itn. (latinsko *Caput I, II* ...). Podrobnejša primerjava Sovičevega prepisa s slovnico Smotrickega nam izkristalizira osnovno ugotovitev, da pri prepisu in prevodu pravzaprav ne gre za natančno preslikavo izvornika, ampak za njeno predelavo, z mnogimi spremembami,²⁰ dodatki,²¹ predvsem pa s številnimi skrčenji.²² To načelo v sami Sovičevi knjigi ni pojasnjeno, zabeleženo pa je v popolnem naslovu slovnice, ki je v obeh jezikih shranjen na prvi strani fascikla *Ms 185* (v latinskem jeziku pa tudi v *Ms 353*): *γραμματικά / славѣнскаѧ (...)* *многимъ кратости ради / и҃зтымъ / нѣкимъ въ сѣихъ биваѧхъ смотрѣнимъ / приложѣнымъ малымъ измѣненнымъ* → *GRAMMATIKA / SLAVONICA (...)* *pluribus brevittatis causa rejectis, / nonnullis Sacrorum observatione Bibliorum / additis, paucis immutatis*. O izčiščenju različici slovnice je po Sovičevi smrti pisal že Alberto Fortis, ki je v svojem *Potovanju po Dalmaciji* (1774) zapisal, da je Matej Sovič ustvaril delo izjemnega truda, očiščeno vsega nepotrebnega, in obogateno z novimi opažanji, kakor je primerno za rabo novih ilirskih cerkvenih mož (*Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus ...: XVII–XVIII*).

¹⁸ V svojem opisu se ne dotikam niti obsežnega Sovičevega latinskega uvoda niti samega prevoda slovnice v latinščino, ki zahtevata natančnejše preučevanje latinista. Trenutno se pripravlja natančen in strokoven prevod besedila v slovenščino, ki bo zaobjel v kasnejših preučevanjih.

¹⁹ Pri navajanju primerov iz slovnice uporabljam naslednje okrajšave: GS – slovnica M. Smotrickega (1619), GM – moskovska izdaja slovnice (1648), SO – latinski prevod slovnice M. Soviča (1773) v rokopisni enoti *Ms 165*, GZ – slovnica L. Zizanija (1596).

²⁰ V razdelku ὡς ἐπιδρῆνῆν (podpoglavja ὡς προσῳδία) Matej Sovič ni sledil vzhodnoslovanski predlogi, ampak je oblikoval svoje lastno besedilo (SO: 12b–15b).

Pri nepregibnih besednih vrstah je zanimiva zamenjava poimenovanja za *prislov* (namesto oblike *нарѣчѣ* se je Sovič odločil za *надглаголіе*; SO: 21b).

²¹ Smotricki navaja v poglavju ὄρθογραφία samo cirilski azbučni red, Sovič pa poleg tega (прѣнагв Кѣрія) še glagolski (прѣнагв Ѡерѣнѣа). Oba osnovna azbučna reda (prvi je povzet po Smotrickem, drugi pa podaja nabor oglatoglagolskih znakov, značilnih za Karamanove rimske vzhodnoslovanizirane izdaje misala in brevirja) imata ob sebi še dodatno različico: cirilska je, po Sovičevih besedah, zapisana v stari, majhni cerkveni knjigi v Vatikanski knjižnici, glagolska pa v »во велии дрѣвней пакожде церковнѣи книзѣ о҃ ꙗ҃ премѣдрогв мѣжа« J. S. Assemanija, tj. okrogla glagolica (SO: 2b).

Pri prvi sklanjatvi (samostalnikov *a*-sklanjatve ženskega spola) je Sovič izjemoma dodal dva vzorca sklanjatve samostalnikov moškega spola, oba z osnovo na velar (савгѧ, лавкѧ) in z ustrezno premeno v dat. in lok. sg. (савзѣ, лавцѣ; SO: 38b).

²² K skrčenemu prepisu slovnice nedvomno prispeva dodana samostojna predstavitev zaimka тѣй, тѧа, тѣе neposredno pred prvo sklanjatvijo (SO: 35b–36b). Ta prvina je v izvorniku pri vseh sklanjatvenih zgledih vedno navedena kot sestavni del vseh sklonskih oblik (za tak način predstavitve se je Sovič odločil samo pri treh začetnih vzorcih imenske sklanjatve, nato pa je zaimenske oblike pred samostalniškimi oblikami opustil).

Matej Sović je skušal pri prepisu cerkvenoslovanskega besedila in prevodu posamezne opise kar se da strniti, tako npr. praviloma izpušča značilne (velikokrat »za razumevanje ne nujno potrebne«) vprašalne stavke iz slovnice Smotrickega,²³ podnaslovov v posameznih podpoglavjih iz prevajane slovnice velikokrat ne navaja, ampak sama pravila (oz. razlage) iz njih strnjeno niza drugo za drugim ali pa posamezne razlage celo samo povzame in jih združene predstavi v enem samem stavku (pogosto je posamezna pojasnila iz izvornika izpustil, včasih dodal nova). Besedili, tako slovanško kot latinsko, sta v rokopisni enoti *Ms 165* tudi sicer vizualno strnjeni, saj so vse sklanjatvene paradigme (z izjemo začetnih paradig samostalnikov in pete sklanjatve pridevnikov) podane v vodoravni liniji, skloni si sledijo brez poimenovanj, dostikrat so izpisani samo zaključki sklonskih oblik (npr. pri daljših besednih oblikah ali pa je na tak način okrajšana samo druga sklonska različica), npr. *Клевретьъ, та, ть, та, те, томъ, ть* itn. ali *Мрежа, мрежи жа, мрежи* itn.²⁴ Pri sklanjatvah Sović velikokrat ne navaja vseh primerov, navedenih v pojasnilih vzhodnoslovanske slovnice; v prepisu slovnice tudi ni značilnega okrajševanja z nadpisanimi črkami iz slovnice Smotrickega: besede v Sovičevem prepisu so praviloma predstavljene v celoti in ne v skrajšani obliki kot pri Smotrickem, npr. GS *нижэйше, вѣъ, ѿкоченіа, сѣый* : SO *нижэйшемъ, вѣхъ, ѿкоченіи, сватый* itn.²⁵

Razlike med osnovnim cerkvenoslovanskim besedilom v slovnici Smotrickega in Sovičevo predelavo pa ne opazimo samo v spremenjenem nizanju celotnega besedila, v preoblikovanju, izpuščanju ali dodajanju pojasnil in pravil, ampak je Sović v poglavju *ѿ ѣтѣмологіи* posegel tudi v same sklanjatvene in spregatvene paradigme ter s tem vnesel spremembe v morfološko normo izvornika. Zato se upravičeno poraja vprašanje, ali ni morda na Sovičevo predstavitev cerkvenoslovanske slovnične strukture vplivala tudi druga izdaja iste slovnice iz leta 1648.²⁶

²³ Tako npr. izvorni gramatični opis tipa *Что ѣтъ писма з одговором ѣтъ реченіа часть нерадѣланна* skrči na *Писма ѣтъ реченіа часть нерадѣланна ...* in podobno (SO: 2b)

²⁴ Za razliko od hrvaške različice Smotricki svoje sklanjatvene paradigme podaja urejeno, vedno vertikalno – vse sklonske oblike so, ob vsakokratnem poimenovanju sklona, vedno izpisane v celoti.

²⁵ Sicer pa je Matej Sović pri predelavi slovnice pravopisno sledil pravilom in pravopisnim določitvam vzhodnoslovanske slovnice. Pri tem je uporabljal vse »posebne« cirilske znake in vsa nadvrstična znamenja, ki »plemenitijo« vse vzhodnoslovanske slovnice cerkvene slovanščine takratnega časa (poleg omenjene npr. še predhodni, dvojezično *ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ – Грамматика довроглаголикаго еллинословенскаго языка* iz 1591 in slovnico *Грамматика словенска* Lavrentija Zizanija iz leta 1596). Mednje spadajo grafemi *ѣ, ѡ, ѣ*, nosnik *а* kot grafični ekvivalent cirilskega *я*, večji *е* in *ѡ* – oba za zapis množinskih oblik (GS gen. pl. *тѣхъ ѡгѣцъ*, dat. pl. *тѣмъ ѡинѡ* : SO *ѡгѣцъ, ѡинѡмъ*); poleg ligature *ѣ* za običajni digramni *ѡѣ* se kot pri Smotrickem uporabljajo še štiri značilne grške črke *α, ψ, φ, ѱ*. Sović nad besednimi oblikami zapisuje vsa nadvrstična znamenja – akcente in pridihe, ki sicer že v samem izvorniku ne odražajo slovanskega naglasa, ampak temeljijo na grškem grafičnem sistemu in so umetno prenesena v slovansko maniro zapisovanja. Besedilo slovnice je pri Soviču napisano skoraj brez napak in izpričuje dobro poznavanje tako jezika kot zakonitosti vzhodnoslovanske cirilske pisave.

²⁶ Poudariti pa moram, da se v cerkvenoslovanskem in latinskem naslovu Sovičevega dela, izpisanem na prvi strani fascikla *Ms 185*, omenja samo izdaja slovnice iz leta 1619 s popolnim imenom izdajatelja (glej tu, str. 32), zato so raziskave usmerjene zgolj na primerjanje vseh treh slovničnih del (prve in druge izdaje slovnice Smotrickega ter Sovičevega prevoda) in na razmejevanje razlik in sličnosti tako v teoretičnem opisu slovničnih kategorij kot v sami predstavitvi slovničnega materiala.

Izvirnik *Грамматіки славѣнскіа правілноє сѣнтагма* Meletija Smotrickega je po mnenju Vasilija V. Nimčuka najpomembnejša stvaritev »starega« slovenskega jezikoslovja in je kot taka imela velik vpliv na razvoj jezikoslovja pri vseh Slovanih (Nimčuk 1979: 22). Nastala je leta 1619 v Jevju pri Vilnu, pravopisno preoblikovana po grškem vzoru in z jezikovnimi posebnostmi, značilnimi za jugozahodnorusko redakcijo cerkvene slovanščine. Obsega 498 strani in je zaradi svoje pomembnosti doživela še dva ponatisa, oba v Moskvi, vendar z različno jezikovno osnovo: leta 1648 predelano po pravilih velikoruske norme, leta 1721 pa ponovno po izvirniku – z jugozahodnorusko normo cerkvenoslovanskega jezika. Slovnica je izčrpnjša od predhodne, Zizanijeve iz leta 1596. Smotricki je samostalnike razporedil v štiri sklanjajve z mnogimi primeri za posamezne podtipe, kot poseben sklon je zapisal mestnik,²⁷ razložil je kategorijo živosti in neživosti, opustil člen kot posebno besedno vrsto; obširno je obdelal glagolske oblike (vendar je posamezne oblike preteklih časov mešal med seboj) itn. (Derganc 1986 /2/: 73–75).²⁸

Druga izdaja slovnice Smotrickega je izšla 2. februarja 1648. leta v Moskvi s ponostavljenim naslovom *Граммати́ка* in brez avtorjevega imena.²⁹ Izvirno izdajo slovnice sta opazno tekstološko in jezikovno predelala ter dopolnila moskovska urednika *Mihail Stefanovič Rogov* (umrl po 1650) in *Ioann Vasiljevič Ševelev Nasedka* (okoli 1570 – okoli 1660),³⁰ ki sta slovnico pravopisno in slovnično preoblikovala v duhu moskovske lingvistične ideologije in po zakonitostih velikoruske jezikovne norme. Spremenila sta npr. že sam začetek slovnice: za Moskovčane vsebinsko nezanimivi, povrh vsega pa v prosti movi napisani, uvod Meletija Smotrickega *ВЧИТЕЛЕМЪ ШКОЛАНЫМЪ АВТОРЪ* iz prve izdaje (GS: 1a–4b)³¹ sta zamenjala z novim, obsežnejšim *СЪ ВЪОМЪ ПОЧИНАЕМЪ, ЗДАѢ ВЪ ПРѢДИСЛОВІЕ ВЪ ПИСАХЪ* ... (brez naslova; GM: 1a–44a), katerega vsebino sestavlja pet sklopov svetopisemskih, patrističnih in hagiografskih citatov, s katerimi je slovnica postala pomembna tudi s teološkega vidika kot sredstvo za spoznavanje bistva božje resnice (Kuzminova – GM: 498–513), s prenovitvijo gramatičnega dela pa je pridobila status »uradne izdaje moskovske pismenosti« (Jagić 1910: 30).

²⁷ Že Zizanij je v svoji slovnici kot samostojen sklon predstavil orodnik – *творительный падежь* (medtem ko je oblika mestnika praviloma zapisana kot druga različica sklona pri dajalniku), Smotricki pa je paradigmo dopolnil še z mestnikom – *сказательный падежь*. Spremenil je tudi vrstni red sklonov iz Zizanijevega *именный, родный, дательный, творительный, винительный* in v sklanjatvenih paradigmah tudi *звательный* (čepprav ima pri predstavitvi slovničnih kategorij navedenih samo prvih pet sklonov) na novejši *именительный, родительный, дательный, винительный, звательный, творительный, сказательный*.

²⁸ Več o vzhodnoslovanski slovnici cerkvene slovanščine in samem Smotrickem glej obsežno v: Nimčuk 1979: 7–111, ter v: Sgambati 1983: 114, Uspenski 1987: 201, Derganc 1986 /2/: 70–75, Jagić 1910: 29–30, Babič 1996/1997: 256–261, 2000: 37, 80–82.

²⁹ Meletij Smotricki (med 1577 in 1579 – 1633) je junija 1627 sprejel uniatstvo, zato so ga v Moskvi imeli za odpadnika protestantstva (Nimčuk 1979: 19).

³⁰ Oba imenovana sta bila v sredini 17. stoletja vodilna urednika moskovske tiskarne (*Московский Печатный двор*); M. Rogov je bil njen odgovorni urednik v letih 1640 – 1649, I. Nasedka pa po odstititvi Rogova do 1652. leta (Kuzminova – GM: 495).

³¹ Uvod Smotrickega vsebuje metodološka navodila za predavatelje slovanskega jezika v bratskih šolah (od konca 16. stoletja je bila v Jugozahodni Rusiji slovnica grškega, latinskega in cerkvenoslovanskega jezika vključena v pedagoški proces v bratskih šolah in učiteljskih), v Moskovski Rusiji pa vse do prve četrtine 18. stoletja organizirani učni sistem ni obstajal, zato vsebina originalnega uvoda za Moskovčane ni bila aktualna.

Med najbolj predelana poglavja v moskovski izdaji slovnice nedvomno sodi poglavje ѡ Ѡрѡгрѡфїи, natančneje razdelek Прѡвила Ѡрѡгрѡфїи (GM: 51a–57a), katerega vsebina delno ustreza »nasvetom oz. dodatnim pojasnilom« iz prve izdaje slovnice (t. i. Ѡвѡщєнїѡ; GS: 9b–12a),³² v katerih so predstavljena določila pravilne rabe grafičnih dvojníc ε – є, о – ѡ, и – ї, ѡѡ – ѡѡ, ѡѡ – ѡѡ, ѡѡ – ѡѡ, ѡѡ – ѡѡ, nekaterih posameznih črk, npr. ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ, in iz grškega grafičnega sistema prevzetih grafemov – ѡ, oziroma ѡ, ѡ, ѡ v razmerju do ѡ, ѡ in ѡ (Kuzminova – GM: 519). Moskovska izdaja je pravopisna pravila Ѡвѡщєнїи spremenila in jih uskladila z velikorusko pravopisno normo. Pri revidiranju sta se moskovska urednika zgledovala tudi po slovnici Lavrentija Zizanija Грѡммѡтїка словєнска (Vilno, 1596), ki je bila od začetka 17. stoletja v Moskovski Rusiji precej razširjena, in med svoja pravila vključila kar nekaj pravopisnih sestavkov iz njenega poglavja Кѡнѡны Ѡрѡгрѡфїи (GZ: 88a–91b).³³ Lahko rečemo celo, da so pravopisna pravila v drugi izdaji slovnice Smotrickega zbir (za velikorusko pravopisno normo ustreznih) pravil iz obeh vzhodnoslovanskih slovníc, saj sta M. Rogov in I. Nasedka pri opisu uporabljala tako omenjeno poglavje iz Zizanijeve slovnice kot pravopisni sestavek Smotrickega. Pri tem sta posamezne pravopisne opise spremenila, dopolnila ali dele opisov izpustila, npr. v primeru, če navodilo ni v celoti odgovarjalo moskovski pravopisni ali slovnični normi (natančen opis Pravopisnih pravil v moskovski izdaji slovnice glej v: Kuzminova – GM: 519–545).³⁴ Zaradi opaznih razlik med prikazoma jugozahodno-ruske pravopisne norme v prvi izdaji slovnice in velikoruske v drugi je sestavek o pravopisnih pravilih pomemben vir za ugotavljanje sličnosti med Sovičevim cerkvenoslovanskim slovničnim besedilom (v rokopisni enoti Ms 165) in moskovsko izdajo slovnice ter morebitnega vpliva le-te na Sovičev prevod.

Natančen pregled Sovičevega pravopisnega sestavka Ѡвѡщєнїє (SO: 6b–10b) vpliva druge izdaje vzhodnoslovanske slovnice ne potrjuje, saj je Sovič pri predstavitvi cerkvenoslovanskega dela slovnice zvesto sledil predlogi iz leta 1619, čeprav je

Poleg tega pa uvod tudi jezikovno ni ustrezal moskovskim izdajateljem, saj je imel v Moskovski Rusiji status knjižnosti le cerkvenoslovanski jezik, zato prosta mova, v kateri je bil zapisan uvod, po njihovem mnenju, ni bila ustrezna oblika jezika za gramatični priročnik (Kuzminova – GM: 497).

³² Zanimivo je, da moskovska izdaja vsebuje dva sestavka z enakim naslovom Прѡвила Ѡрѡгрѡфїи: prvi nadomešča omenjene »nasvete oz. dodatna pojasnila« iz prve izdaje, drugi pa v celoti povzema »pravila ortografije«, ki pri Smotrickem sledijo neposredno za »nasveti« (izjema so le primeri grških besed pri četrtem pravilu, ki v izdajo iz leta 1648 niso vključeni; GS: 12a–13b in GM: 57a–58b). Sovič v svojem delu sledi originalni izdaji iz leta 1619, le da je pri »pravilih« v svoje delo od šestih vključil samo tri, nekotika skrajšana, pravila (prvo, drugo in šesto; SO: 11b).

³³ S кѡнѡнѡ sta poimenovala celo nekatera posamezna pravopisna pravila, tako npr. že prvo – o črki ѡ, ki sta ga tudi sicer prevzela iz Zizanijeve slovnice (GZ: 88a, GM: 51a), saj ga Smotricki nima. Pravila si v moskovski izdaji sledijo v enakem vrstnem redu kot pri Zizaniju, prav tako je iz iste slovnice prevzeto tudi njihovo številčenje.

Moskovska izdaja slovnice ima obravnavane iste besedne vrste kot Zizanijeva slovnica, torej tudi рѡзлїчїє (їже, їже, єже), ki ga je Meletij Smotricki v svoji izdaji zamenjal z medmetom (мєждѡмєтїє) – isto razvrstitev besednih vrst kot Smotricki je v svojem prevodu obdržal tudi Matej Sovič.

³⁴ Moskovska izdaja slovnice je nastajala v različnih časovnih obdobjih. Znano je, da sta moskovska urednika poglavje ѡ Ѡрѡгрѡфїи oblikovala šele potem, ko sta že vnesla popravke v posamezne sklanjatvene in spregatvene paradigme. Zato je razumljivo, da sta v Pravopisna pravila vključila tudi nekatera dodatna pojasnila o rabi črk, ki praviloma odsevajo njuno negativno stališče do pravopisnih določitev, ki jih Smotricki v svojem pravopisnem sestavku sicer ni posebej pojasnjeval, so pa v prvi izdaji slovnice razvidne iz predstavitve slovničnega materiala (Kuzminova – GM: 545).

tako kot v drugih poglavjih vnesel nekaj sprememb: tu pa tam je vključil nove besedne primere, ki dodatno ponazarjajo razlage, pravopisna pravila je oštevilčil (vendar pa številčenje ni enako kot v moskovski izdaji; ponovno glej op. 33), spremenil je peto pravilo, v katerem razlaga le razmerje med *s* in *oϣ* (ne predstavi pa grafema *ϣ*),³⁵ poenostavil oziroma priredil je nekatera pojasnila iz izvirnika, npr.

GS: в Рꙋски ꙗже реченіи ѿ Лѣскагоу и Латинскагоу ꙗзыка прившеши и ѿ, и ю во своємъ има ...

SO: во стрѣнныхъ оꙋбв Реченіихъ къ нѣмъ приходѣщихъ и ѿ, и ю во своємъ има свойствѣ ...

Opazila sem samo dve stični točki z drugo izdajo vzhodnoslovanske slovnice. Obе deli namreč izpuščata vse neslovanske (grške in latinske) primere, ki jih je Smotricki navedel na začetku *ꙋбвꙋеміи*.³⁶ Izogibanje neslovanskemu jezikovnemu materialu je tudi sicer razpoznavna značilnost obeh primerjanih izdaj (tako Sovičeve kot moskovske), saj do njega prihaja v vseh poglavjih slovnice. Najopaznejše je gotovo v sintaktičnem delu pri citatih iz Septuaginte,³⁷ ki v slovnici Smotrickega služijo kot nazoren prikaz sorazmerja med grškimi in cerkvenoslovanskimi sintaktičnimi konstrukcijami (Kuzminova – GM: 513). Tako Sovič kot moskovska izdaja slovnice sta skladiščno predstavitev Smotrickega osiromašila za citate v grškem jeziku, vseeno pa bi težko potegnili vzporednici med obema sintaktičnima poglavjema, saj se močno razlikujeta med seboj.³⁸ Zanimivejšo podobnost med obema gramatičnima izdajama je ustvarila dodatna razlaga rabe grafemov *ѣ* in *ѧ* v Sovičevem prevodu Smotrickega (SO: 10b), ki predvideva zapisovanje *ѧ* v akuz. pl. f.³⁹ in razlikovanje homonimne oblike »*jazykъ*« s pomočjo zapisa grafema *ѣ* ali *ѧ* na začetku oblike. Pravilo je navedeno tudi v slovnici 1648 (GM: 55a–55b), vendar je oblikovano drugače, različna pa

³⁵ GS ... оꙋ ѿ началъ реченіи, с же и ꙋ средѣ и ѿ конціи оꙋпотревлѣема ...

SO ... оꙋ ѿ началъ Реченіи, с же въ средѣ и въ конціи оꙋпотревлѣема ...

³⁶ Pri tem je Sovič izpustil tudi razlago in primere za grški *ι* (tega grafema tudi sicer v svojem prevodu slovnice ne uporablja), razlago ostalih, iz grškega grafičnega sistema prevzetih grafemov *ν* oz. *ν*, *φ*, *ξ* in *ψ*, pa je povzel po originalu. Moskovska izdaja omenjenih grafemov v svojih pravopisnih pravilih niti ne omenja.

³⁷ Citati so v preučevanih slovničnih delih na straneh: GS: 206b–210b, GM: 292b–296b in SO: 146b–147b.

³⁸ Moskovska izdaja ohranja spremno besedilo izvirnika v celoti, vse prevode citatov v cerkveno slovanščino in pet grških citatov (od petindvajsetih) v cirilski transliteraciji (Kuzminova – GM: 513), nasprotno pa je Sovič citate iz Septuaginte izpustil v celoti (не свойственныя исполковѣемъ послѣдующаѧ Бжествѣннагоу Писаніѧ мѣста, и инаѧ мнѡгаѧ; SO: 147b), vključil je le del prvega citata (zapisanega v cerkveni slovanščini), preoblikoval pa je tudi samo spremno besedilo poglavja.

Razlike med omenjenima deloma so tudi pri drugi sklanjatvi samostalnikov, kjer je moskovska izdaja zadržala samo sklanjatveni vzorec *ѣ, ѣѧ, ѣс* ..., Sovičevo delo pa zvesto sledi izvorniku in podaja vse primere sklanjatvenih vzorcev samostalnikov grškega izvora, npr. *ὄρετѣ, ѡсѧс* ... (GS: 54a–57b, GM: 117b–118a, SO: 47b–49b). Enako tendenco opazimo tudi pri tretji in četrti sklanjatvi, kjer primere *Сѡнѣѧѣ, λντὸρίѣѧс* in *κοσμοῖѧ* navajata in sklanjata samo originalna izdaja slovnice Smotrickega in Sovičevo delo (GS: 61a–62b in 70b–72a, GM: 122a in 130b, SO: 51b–52b in 55b–56b).

³⁹ Ni jasno, zakaj Sovič v razlagi omenja le akuz. pl., saj je v sklanjatvenih paradigmah mehke (*ja-*) sklanjatve samostalnikov ženskega spola enaka končnica tudi v nom. in vok. pl.; deveto pravilo moskovske izdaje ima npr. splošnejši opis: da se zapisuje v množinskih oblikah samostalnikov ženskega spola (podobno pravilo je tudi v Zizanijevi slovnici, le da se v njej spola ne omenja; o tem natančneje: Kuzminova – GM: 537).

Pred omenjeno sklanjatvijo ima (samo) Sovič dodano pojasnilo oziroma izjemo (и́зъѣтїе), v kateri posebej navaja končnice samostalnikov z osnovo na жѧ, цѧ, шѧ, цѧ, med drugim tudi, da je винїт. множеств. на ы, ѣ на и,⁴⁶ zato so oblike tega sklona: akuz. pl. SO мрежи / жѧ, vendar pa GS мрежа in GM мрежи.

Pri samostalnikih z osnovo na -c (vseh treh spolov) je med obema vzhodnoslovan-skima izdajama največ razlik, saj so v drugi izdaji končnice dat. in lok. sg. f. popravl-jene z -и (jugozahodnoruska norma) na -ѣ (moskovska norma; o tem natančneje v: Kuzminova – GM: 533 in 564), spremembe pa so še (samo pri samostalnikih ženskega spola) v nom., akuz. in vok. pl. -ѧ (prva izdaja) in -и (druga) itn. Samostalniки пїѧница (m. in f.) sklanja Sovič enako kot Smotricki,⁴⁷ vendar je za paradigmo podal pojasnilo, da imajo nekateri samostalniki ženskega spola na цѧ v gen. sg. -ы (ponovno glej op. 47), v dat. sg. (kategorija živosti) in lok. sg. (kategorija neživosti) pa -ѣ (prim. dat., lok. sg. GS пїѧница : GM пїѧница). Medtem ko je pri samostalnikih ženskega spola končnica -ѣ v lok. sg. pri Soviču navedena kot možna različica samo v dodatnem pojasnilu, pa je pri samostalnikih moškega spola vključena tudi že v samo sklanjatveno paradigmo (второе склоненїе),⁴⁸ saj je v tem sklonu tako oblika po jugozahodnoruski normi ѡтцѣ kot oblika po moskovski ѡтцѣ.⁴⁹ Preseneča pa oblika istega sklona pri samostalnikih чвѧнецъ in жрець (m.), kjer je samo končnica -и, prav tako pa tudi dve obliki єрдци in єрдцѣ pri samostalnikih srednjega spola na -c, kjer imata obe vzhodnoslovanski izdaji samo prvo obliko. Pri istem samostalniku srednjega spola dovoljuje Sovič v lok. pl. kar tri različne končnice: єрдцехъ, цихъ in цахъ (od tega ima GS prvi dve, GM pa prvo⁵⁰ in tretjo obliko).

Sovičev zapis samostalnika *nt*-sklanjatve отрочѧ: ѡтрочѧ odraža že vzhodnoslovanski izgovor *a* za soglasniki *č*, *ž*, *š* in *c* po razvoju psl. **ĕ*. Enake oblike je ta samostalniки v Zizanijevi slovnici, z ѧ pa sta zapisani tudi dve obliki v moskovski izdaji slovnice:

Zapis z w v (celotni) množinski paradigmi pa predpisuje npr. Zizanijeva slovnica:

ГЗ: pl. nom. вѡди, gen. вѡдѣ и вѡдѣ, dat. вѡдѣ и вѡдѣ, instr. вѡди, akuz. вѡди, vok. вѡди;
nom. квѣти, gen. квѣтїи и квѣтей, dat. квѣтемъ и квѣтѣхъ, instr. квѣтїи, akuz. квѣти, vok. квѣти.

Primerjaj še z oblikama nom. pl. *kōsti* in gen. pl. *vōdb*; obe obliki sta izpričani v vzhodnoslovaniziranem Brevirju 1648 (avtorja Rafaela Levakovića), zadnja pa tudi v Brevirju 1791 Mateja Karamana (Babič 2000: 228 in 231).

⁴⁶ Enako pravilo je zapisano tudi v Karamanovem bukvarju pri razlagi črke ѡ & ѧ, le da je pripisano moskovskemu izgovoru (Babič 2000: 98). *Jery* oziroma -и v akuz. pl. m. in f. (pri samostalnikih ženskega spola tudi v gen. sg.) najdemo tudi v Karamanovih rimskih izdajah misala in brevirja, npr. akuz. pl. *ovcy*, *pticy*, *koncy* in *svěci* ter gen. sg. f. *časy*, *duši*, *zemli* (Babič 2000: 231–233).

V slovnici Smotrickega in v Sovičevem prevodu le-te se po sklanjatvenem obrazcu мрежа poleg samostalnikov ѧсѧ, ѧшѧ, пїѧца, вѡѧ itn. sklanja tudi земѧѧ (za razliko od moskovske izdaje, kjer so iz razlage izločili samostalnika земѧѧ in вѡѧ).

⁴⁷ Z dvojnicami v gen. sg., nom. in vok. pl.: GS m. пїѧници, f. пїѧница in SO пїѧници / цѧ (GM samo пїѧници), vendar pa ima Sovič v akuz. pl. navedeno samo končnico, ki je kot edina predvidena tudi v drugi izdaji slovnice: SO пїѧницы (prim. GS m. пїѧницы, f. пїѧница : GM пїѧницы).

Samo moskovska izdaja navaja pri t. i. prvi sklanjatvi tudi paradigmo samostalnika ѡвѧѧ.

⁴⁸ Druga sklanjatev je v preučevanih slovnicaх predstavljena na straneh: GS: 42b–59b, GM: 104b–120a in SO: 42b–50b.

⁴⁹ Zanimivo pa je, da sta tako Sovič kot moskovska izdaja povzela pravilo iz prve izdaje Smotrickega (zapisano za samostalnikom ѡрець), da je pravilna končnica v lok. sg. končnica -и.

⁵⁰ V moskovski izdaji je končnica lok. pl. m. in n. pogosto zapisana z večjim *e*, npr. прорѡцѣхъ, єрдцѣхъ, obe ostali primerjani deli pa imata pri oblikah tega sklona vedno navadni *e*.

ὄτροχάτα (nom., akuz. in vok. du.) in ὄτροχάτης (gen. in. lok. du.), medtem ko preostale oblike te izdaje pa tudi vse oblike originalne izdaje ohranjajo zapis z α.

Po tretji sklanjatvi samostalnikov (трѣтїе склонѣнїе)⁵¹ se sklanjata dva slovanska samostalnika зѣповѣдь in мѣтерь илїи мѣти (glej tudi op. 38). Pri obeh je Sović (za razliko od Smotrickega) v gen. pl. poleg oblik зѣповѣдїи in мѣтерїи navedel še dodatno končnico -ей,⁵² pri prvem samostalniku pa (samo v razlagi, zapisani pred sklanjativjo) tudi dodatno v vok. sg. -е (poleg pričakovane -и). Obe končnici (tako -ей v gen. pl. kot -е v vok. sg.) sta kot drugi različici sklona zapisani že v moskovski izdaji.⁵³

Do vključevanja končnic iz obeh vzhodnoslovanskih izdaj prihaja v Sovićevem prevodu tudi pri četrti sklanjatvi (четвѣртѣе склонѣнїе),⁵⁴ npr. v nom. in vok. pl. пѣстырїе ре ри (prim. GS пѣстырїе илїи пѣстыре : GM пѣстырїе илїи пѣстыри – končnica -е je bila v moskovski slovnici potisnjena na rob gramatične norme; Kuzminova – GM: 569). Trojne različice teh dveh sklonov najdemo še pri samostalniku свидѣтель (ki ima pri Soviću že moskovsko obliko, medtem ko ima prva izdaja свѣдѣтель),⁵⁵ dvojne pri їерей: їерее in їерей (prim. GS їерее : GM їерей), pri ostalih sklanjatvenih obrazcih pa imamo samo po eno obliko: bodisi iz prve izdaje, npr. ходоуѣ, древодѣле (čepav je v GM ходоуѣи in древодѣле -и),⁵⁶ ali enako obliko iz obeh izdaj, npr. мрѣѣ, люводѣе. Povsem novi sta pri Soviću drugi različici nom. in vok. pl. зное еве, крагѣе еве.

Razpoznavna značilnost imenske sklanjatve v moskovski izdaji slovnice je dosledno zapisovanje oblik instr. sg. samostalnikov moškega in srednjega spola s palatalnim redukcijskim vokalom, ki je na eni strani omogočilo ponovno grafično razlikovanje med gramatičnima homonimoma instr. sg. in dat. pl. samostalnikov moškega in srednjega spola, priporočano v pravopisnih priročnikih 16. in 17. stoletja (Kuzminova – GM, 566–568), po drugi pa je sledilo starocerkvenoslovanskemu razmerju (npr. instr. sg. m. равомъ : dat. pl. m. равомъ). M. Rogov in I. Nasedka sta tako pri sklanjatvenih vzorcih samostalnikov druge in četrte sklanjatve oblike instr. sg. iz prve izdaje slovnice Smotrickega клеврѣтомъ, дрѣвомъ, именемъ, врачѣмъ, древодѣлемъ itn. praviloma popravila na клеврѣтомъ, дрѣвомъ, именемъ, врачѣмъ, древодѣлемъ (le redko ostajajo oblike iz prve izdaje nespremenjene, npr. іѣромъ, дроуѣгъ, дроуѣгомъ, кѣменїемъ).⁵⁷ Zanimivo je, da

⁵¹ Tretja sklanjatev je v preučevanih slovnicaх na straneh: GS: 59b–63a, GM: 120a–122b in SO: 50b–52b.

⁵² Ta končnica je bila v jugozahodnoruski izdaji namenjena le samostalnikom moškega spola: пѣстырей, tudi мѣтежей itn., moskovska izdaja pa je njeno rabo razširila tudi na samostalnike ženskega spola (Kuzminova – GM: 569).

⁵³ Morda velja omeniti še različno zapisovanje končnic instr. pl. in du., kjer je v GS zapis зѣповѣдїи in зѣповѣдїа, v GM зѣповѣдїи in зѣповѣдїа, pri SO pa v množini vedno zapis brez redukcijskega vokala: зѣповѣдїи, v dvojini pa z njim: зѣповѣдїа (vendar pa pri četrti sklanjatvi: пѣстырма).

⁵⁴ V preučevanih slovnicaх je četrta sklanjatev na straneh: GS: 63a–74a, GM: 122b–132b in SO: 52b–57b.

⁵⁵ Primerjaj tudi z obliko gen. pl. *svidetelej* v Karamanovem Misalu 1741 (Babič 2000: 204).

⁵⁶ Pri samostalniku врачъ so oblike omenjenih sklonov povzete po Smotrickem: врачѣе, врачѣ илїи врачѣе (moskovska izdaja je srednjo obliko zamenjala s pričakovano врачѣи), zanimiva pa je tudi prva genitivna oblika врачъ илїи врачѣвъ, ki je tako v izdaji iz 1648. leta kot pri Soviću zapisana s palatalnim redukcijskim vokalom: врачѣ.

⁵⁷ Enako razlikovanje med omenjenima sklonoma oziroma popravljanje oblik v edninskih paradigmah je v moskovski izdaji izraženo tudi pri sklanjatvah pridevnikov in deležnikov, redkeje zaimkov, npr. instr. sg. GM нїцимъ, вїѣцимъ in сїмъ (vendar pa n. нїцимъ, n. вївшимъ in m. in n. тѣмъ; prim. GS m. in n. сѣгымъ, вїѣцимъ in момъ itn.).

odraza tega sistematičnega uvajanja moskovskega pravopisnega pravila v Sovičevem prevodu slovnice ni, saj so vse oblike tega sklona pri samostalnikih (in vseh ostalih sklonljivih besednih vrstah) zapisane enako (z velarnim redukcijskim vokalom) kot v slovnici 1619 (in nenazadnje tudi v Zizanijevi).

Iz poglavij *ὄρθογραφίῃ* in *ἐτυμολογίῃ* (pri sklanjatvi samostalnikov) sem prikazala samo tiste razlike med originalno izdajo slovnice Smotrickega (1619) in Sovičevim prevodom le-te (1773), ki bi svoj vzgib lahko dobile prek druge izdaje vzhodnoslovenske slovnice (1648). Šele iz nadaljnjih raziskav podobnosti in razlik med temi tremi deli pa bo moč zagotovo potrditi resničen vpliv moskovske izdaje na Sovičevo delo.

VIRI IN LITERATURA

A

- Rokopisna enota s signaturo *Ms 165* iz zapuščine Žige Zoisa (brez naslova). Vsebina: Matej Sovič, *Latinski prevod slovnice Meletija Smotrickega* (1619) iz leta 1773. Iz Rokopisne zbirke NUK v Ljubljani. 245 strani. (SO)
- Fascikel s signaturo *Ms 185* iz zapuščine Žige Zoisa (brez naslova). Vsebina: *Alfabeto Slavo*. Korespondenca med Matejem Sovičem in Albertom Fortisom. Prepis strani Hasanaginice. *Voci illiriche*. Istroromunski Očenaš. Iz Rokopisne zbirke NUK v Ljubljani. 92 strani.
- Fascikel s signaturo *Ms 353* iz zapuščine Žige Zoisa (brez naslova). Vsebina: Besedilo Blaža Kumerdeja *Praefatio Editoris Ad Lectores Slavos*. Delni prepis korespondence med Matejem Sovičem in Albertom Fortisom. Nedokončani prepis Sovičevega latinskega prevoda slovnice Meletija Smotrickega. Iz Rokopisne zbirke NUK v Ljubljani. 80 strani.

B

- Мелетій СМОТРИЦЬКИЙ, *Грамматики славѣнска прѣвѣнаго сѣнтагма*, Ев'е 1619. Faksimilna izdaja. Київ 1979. (GS)
- Грамматика 1648 г. /Предисловіе, научный комментарий, подготовка текста и составление указателей Е. А. Кузьминовой. – М.: МАКС Пресс, 2007. 624. – Сер.: Памятники словесности. (GM)
- Лаврентій ЗИЗАНІЙ, *Граммати́ка словенска*, Вільно 1596. Faksimilna izdaja. Київ 1980. (GZ)
- Matej KARAMAN, *Bukvarъ slavenskij*. Rim 1753. Primerek iz NUK v Ljubljani. /Sign. II 20740/

C

- Vanda BABIČ, 2000: *Vpliv vzhodne cerkvene slovensščine na hrvaške glagolske tekste iz 17. in 18. stoletja*, Ljubljana.
- 1996/1997: Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih tekstov v 17. in 18. stoletju in oblikovanje značilnih grafičnih sistemov Levakovičevih izdaj misala in brevirja, *Slovo* 47–49. 255–284.
- 1998/99: Bukvar – nastopna izdaja Mateja Karamana in njegovo mesto pri oblikovanju posebnega glagolskega grafičnega sistema v Karamanovih izdajah liturgičnih knjig. *JiS* 44/3. 71–88.
- 2007: Latinski prevod slovnice Meletija Smotrickega in dva fascikla s korespondenco Mateja Soviča. *Slav. rev.* 55/1–2. 147–167.

- Aleksandra DERGANČ, 1986 /1/: O morebitnem vplivu Bohoričeve slovnice na cerkvenoslovan-
sko slovnico Meletija Smotrickega. *Obdobja* 6. 319–325.
– 1986 /2/: Prve cerkvenoslovanke in Bohoričeva slovnica. *SRL* 34/1. 67–76.
EJ 5: *Enciklopedija Jugoslavije*, 5 – 1962. Zagreb. 201.
EJ 7: *Enciklopedija Jugoslavije*, 7 – 1968. Zagreb. 436.
Vatroslav JAGIĆ, 1885–1895: *Разсужденія южно-славянској и русској старини о церков-
но-славянскомъ языкѣ*. Изслѣдованія по русскому языку. Томъ I. Санктпетербургъ.
– 1910: *История славянској филологии*. (Энциклопедія славянској филологии. Т. 1).
Санктпетербургъ.
– 1913: *Hrvatska glagolska književnost*. В. Vodnik: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 1.
Zagreb. 9–64.
Јован РАДОНИЋ, 1949: Штампарије и школе римске курије у Италији и јужнословенским
земљама у XVII веку. *Посебна издања САН*, књ. CXLIX. Београд.
– 1950: *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*. Београд.
Katalog rukopisov Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Ms 100 – Ms 399. 1980.
Ljubljana.
Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit (uredil in spremno besedo napisal Jože
Toporišič; prevedel Martin Benedik), 1995. Ljubljana.
Željko MULJAČIĆ, 1976: Über zwei krkorumänische Texte aus dem 18. Jahrhundert. *Zeitschrift
für Balkanologie* XII/1. 51–55.
Василий Васильевич НИМЧУК, 1979: *Грамматика М. Смолрицького – перлина давнього
мовознавства*. Київ.
Emanuela SGAMBATI, 1983: Udio Rusina u izdavanju hrvatskih glagoljskih knjiga u XVII
stoljeću. *Slovo* 32–33. 103–122.
Marijan STOJKOVIĆ, 1930: Pokušaj uvođenja ruskoslavenske gramatike M. Smotrickoga kod
Hrvata katolika. *Nastavni vjesnik*, knj. 38. Zagreb. 120–131.
Rudolf STROHAL, 1982: *Hrvatska glagolska knjiga*. Zagreb.
Б. А. УСПЕНСКИЙ, 1987: *История русского литературного языка (XI–XVII вв.)*. München.

SUMMARY

Matej Sović and His Latin Translation of Meletij Smotrickij's Old Church Slavic Grammar of 1773

The Manuscript section of the National and University Library in Ljubljana holds, as part of the papers of Žiga Zois, the only copy of Sović's Latin translation of the extensive Old Church Slavic grammar by Meletij Smotrickij *Грамматіки Славенскиѣ правильное Счнтазма* (1619) of 1773. The Croatian priest and translator, Matej Karaman's assistant for the publication of Glagolitic sacred books in Rome, and an ardent advocate of the East-Slavic redaction of Church Slavic, Matej Sović translated the grammar in 1756 for students of Old Church Slavic in Karaman's Glagolitic course (*Collegium illyricum*), and prepared it for publication in 1773, but the grammar remained in a manuscript form. The copy preserved in Ljubljana (1773) is a transcription of Sović's text from 1756 and is a calligraphic work by an unknown scribe. The book is, like the original, an extensive work (245 pages in total) and includes the entire grammar by Meletij Smotrickij. The pages have two parallel columns with a copy of original Smotrickij's grammar in Cyrillic and Sović's Latin translation. In his revision of the grammar, Matej Sović followed the orthographic rules of the East-Slavic grammar. He used all »special« Cyrillic characters and all diacritic marks above the letters, which »enhance« all East-Slavic grammars of Old Church

Slavic of that time. He translated the entire Smotrickij's grammar, which consists of the following sections: orthography (*ὀρθογραφία*), morphology (*ἐτυμολογία*), syntax (*σύνταξις*), prosody (*προσῳδία*), and metrics. It is important to point out that the transcription of the Grammar in Sovič's book is not an exact replica of the original, but is a revision, with many abbreviations, additional explanations, and changes. In the morphological section, Sovič made changes to the declensional and conjugational paradigms, i.e., to the morphological norm of the original, which poses the question whether Sovič's presentation of the Old Church Slavic grammatical structure might have been influenced by the second edition of the grammar from 1648. The grammar part is preceded by Sovič's extensive original Latin introduction *Lectori Dalmatae / Matthaeuf Sovich Cathedralis Ecclesiae / Auxerensis Archidiaconuf*, written in the same hand.

Closely connected with the aforementioned book are two fascicles in the same section of the library containing the correspondence between Matej Sovič and the Italian Alberto Fortis. However, this is just a general characterization of the content, as the fascicles also include letters of some other authors (including Karaman's) and many miscellany, e.g., *Alfabeto Slavo* – a survey of Slavic alphabets, copies of three recordings of unknown alphabets, one page of *Hasanaginica* in Cyrillic, and the Krk variant of the Istro-Romanian *Pater Noster*. Common to all three manuscript units is Sovič's Latin grammar introduction. One of the fascicles, which mainly holds copies of letters and various other texts from the other two manuscript units, also includes a partial copy of Sovič's translation (only of his Latin text, without a copy of the original of Smotrickij's grammar).